

CH. F.:

Kis néprajzi csokor Orom környékéről

A Felszabadító Háború után a néprajz hazánkban is, de tartományunkban is mindjobban elfoglalja az őt megillető helyet. A Vajdasági Múzeum néprajzi osztályán kívül több városi múzeumban találunk néprajzi gyűjteményt, ahol a vidék népeinek tárgyi hagyatékait szemlélhetjük és őrizzük meg az utókornak. Ezzel párhuzamosan fokozódik a szellemi néprajz feljegyzése és ismertetése is.

A néprajznak ezernyi oldala van, mert érdekli a népi élt mind-megannyi megnyilvánulása. E helyen megkísérelünk — részletezésre nem törekedve, inkább a még ma is kínálózkodó lehetőségek keresztszűrését adva — néprajzi csokrot nyújtani egy ma is eléggé elszigetelten élő tanyavidék szellemi kincséből és tárgyi hagyatékából.

Most a rendszerezéstől is eltekintünk s úgyszólván nyersen adjuk azt, ami vagy amihez hasonló esetleg más faluban vagy tanyavidéken is kézenfekvő közelségben van, hogy esetleg kutató-gyűjtő munkára serkentsünk másokat is.

Későbbi, de nem másodrendű fontosságú feladatnak tekintjük tartományunk tarka néprajzi színeit összehasonlító módszerrel és közös munkával egységes néprajzi szőnyeggé szőni; kivizsgálni, hogy a már évszázadok óta egymás mellett élő népcsoportok hogyan hatottak egymásra, és hogyan alakították át saját ízlésüknek és viszonyaiknak megfelelően a többiektől kapott szellemi és tárgyi anyagot.

* *

A bemutatást kezdjük talán a **népdallal**. Az itt következő két népdal közül az egyik a régies anyaghoz tartozik, a másik újabb stílusú magyar népdal.

Az első dalt Zsámboki János, 60 év körüli földműves közölte. Nem adott egészet, mert már ő sem emlékszik a teljes szövegre. Nincs kizárva azonban, hogy a másik gyűjtőnek sikerül kiegészítenie a töredéket. Mindenesetre megérdemelné, mert a magyar dolgozó hétköznapijairól, »kínlódásról« szól abból az időből, amelyet egyesek még ma is tévesen »rég jó időknek« szeretnének feltüntetni. Így hangzik:

Már minálunk megjött az aratás,
A részesnek megjött a kínlódás.
A gazdasszony úgy adja fel a szót:
A részesnek nem kell adni kosztot.

A másik népdalt nemcsak azért közöljük, mert szinte a bölcsőtől kezdve fülünkbe cseng lágy muzsikájával, hanem azért is, mert hármas kezdőképe egyébként is figyelemre méltó. E népdal előbb három képet, három hasonlatot tár elénk, s csak azután tér át tulajdonképpen mondánivalójára. Ezek a képek azonban — különösen a városi emberhez — közelebb varázsolják a természetet, de inkább abból az időből, amikor Vajdaságban még több volt a vadvíz és szélesebbek a rétek. Nézzük csak:

Szépén uszít a...

Szépén uszít a vadkacsa a vízben. Szépén legel a gulya a réten.
 Este este von, este akar lenni. Ez a kis lány haza akar menni.

Szépén szól a csengő a nyakába. Tied lesz én már bábám neveskára.
 Haza venne, de nincs kísérője. Mert elhagyta őt az igaz szeretője.

Este, este a-, este akar lenni;
 Ez a kislány haza akar menni.
 Hazamenne, de nincs kísérője,
 Mert elhagyta őt az igaz szeretője.

A közölt kottát Bosznai József igazgató-tanító jegyezte le, akinek magyar népdal gyűjteménye nagyban megkönnyítheti és előmozdíthatja a hozzáértők munkáját.

Megemlíthetjük még azt is, hogy a fenti népdal egyben a magyar népdalok azon csoportjához is sorolható, amelyeket párosító daloknak nevezünk. Ugyanis az első szakasz utolsó sorában a »babám« szót nagyon sok esetben először legénynévvvel, ismétléskor pedig leánynévvvel helyettesítik, mégpedig annak a leánynak, illetve legénynek a nevével, akit a jelenlévők közül a tanyai vagy falusi közvélemény amannak szánt. Nem ritka az az eset, amikor az ilyen párosító »kidanolásnak« az a következménye, hogy maguk a fiatalok is éppen ennek hatására figyelnek fel jobban egymásra.

* *

Folytatásképpen lássunk néhány szólást, példázatot, közmondást. Természetesen Orom környékén is használnak rengeteg általános szólást, példázatot és közmondást. Számuk talán ezrekre rúg. Feljegyeztünk belőlük pár százat, közöttük néhány olyat is, amelyet csak e környéken emlegetnek, használnak. Itteni pillanatok véletlenei születtek ezeket, itteni emberekhez és itteni viszonyokhoz fűződnek. E helyütt csupán néhányat sorolunk fel. Íme: Nehéz a kutya szájából kivonni a tojást. Csőszű nézött. Mindönnek fortéjja van, mind a lipefogásnak. Bafyut kötötték a hátára. Ördöggé lőtt, mind a hajóhúzó ló. Főtötte a papkívt. Eghetetlen rossz gyerekek. No most, Zsódos! Beleizattak, mind Motok részesei az övésbe.

Szép számmal vannak köztük rímesekek is. Pl. Afektál, otthon mög a fődön hál. Tödd el, majd mögöszöd röggel. Mit gondósz, mikó tyúkot lopni elindúsz? Üsd agyon, de nő nagyon...

Nem egy mondás szemellátható képtelenség. Ezzel természetesen tisztában is vannak és éppen azért is használják, hogy annál szembeöt-

lőbb legyen a kiemelés, amelyre céloznak. Íme néhány ebből a fajtából is: Van ott mindön, mind az üres bótba. Hajmát öttem, zsiros a szám. Ég a Tisza, szalmáva kő locsóni. Etörted a gyíkinkanalast. Nem tudom, mi löhet, de egész biztos, vagy elefánt, vagy vadgalamb...

Ezek között is akad verses: »Száraz tónak nedves partján döglött béka kuruttyol. Hallgatja egy süket-béna, ki a vízben lubickol«.

A keletkezés eredetének vizsgálása nélkül itt csupán tényként említjük fel a vegyes, magyar-szerb összetételű mondásokból a következőket: Fele voda, fele víz. Dobra konya, jó ló. Tudom, tudom, kad mi prsztom pokázses...

Felesleges volna részletesebben beszélni a mondások, példázatok és közmondások mély, paraszti logikájáról, bölcsességéről. Azonban napjainkban, amikor egyesek érthetetlenül állnak a háborúsújtotta és egyébként is elmaradt ország ujjaépítési és tervszerű továbbfejlesztési nehézségei előtt, mégis rá szeretnénk mutatni a következő mondás ma is időszerű értelmére: »Ha meg akarom enni a tejfölt, meg kell innom a savót is«.

* *

Néha tréfás, néha csipkelődő, néha pedig gúnyolódó és csúfolkodó hang csap meg bennünket, ha a környék ragasztékneveit, az úgynevezett »csúfneveket« vizsgáljuk. Az egész skálára azonban a megkülönböztetésre való törekvés és kitűnő emberismeret nyomja rá bélyegét. A környéket ugyanis nagy számban lakják egyforma nevű családok, akik között gyakran nem is olyan könnyű a tájékozódás. Nagyon sokszor összetévesztik őket. Részben ennek elkerülése végett, de részben minden szükség nélkül is, csupán a csipkelődés és gúnyolódás kedvéért kiegészítő neveket ragasztanak az eredeti családnevekhez. Egyik-másik nagyon gyakori családnév olykor 8—10 ilyen megkülönböztető nevet is kap. Mint pl. a Kovács, Pósa, Nagy, Bata, stb. család. Így a Kovács és Pósa családnál 11—11 csúfnevet találtunk. A Baták neve mellett 6, a Nagyoké mellett pedig 7 csúfnévvel találkozunk. A Kovácsokat hívják Kanásznak, Bajusznak, Gyuricának, Malmosnak, Paprikának, Möcsösnek, Borosnak, Kiskovácsnak, Pipás-Kovácsnak, Csányinak és Kókainak. A Pósákat pedig Partinak, Lombárnak, Neszójnak, Bakának, Trútynek, Harangozónak, Úszónek, Nyárfásnak, Jászlosnak, Bendzsónak és Sántának.

Az Orom környékén ismert összes csúfnevek felsorolása és eredetük ismertetése messzire vezetne bennünket. Ezért csupán néhány érdekesebből szólnunk. Annál is inkább, mert nagyon sok esetben maga a csúfnév is elég beszédes. Mint pl. Kanász, Malmos, Boros és Pipás a Kovácsoknál; Sajátás és Retkes a Nagyoknál; Parti, Baka, Harangozó, Nyárfás, Jászlos és Sánta a Pósaéknál; Gubás és Lesi a Fehéreknél; Kuttyás a Sótiaéknál; Préda a Sarnyaiéknál stb.

A »Bajusz«-név onnan ragadt a Kovácsok egyik ágához, hogy a környéken bekvártélyozott cseh nemzetiségű dzsidás katonák, még nem ismerve házigazdájukat és tanyáját, eltévedtek a vasárnapi kimenő (valószínűleg borral is öntözött) hangulatában, s minthogy magyarul sem tudtak, kezükkel orruk alatt, hol erre, hol arra az oldalra bajuszpödrést utánozva magyarulkoddak: »ván bájusz, nincs bájusz«, utalva házigazdájuk ama fogyatékosására, hogy valami szerencsétlen kimenetelű be-

tegség folytán egyik oldalon elvesztette akkor még nagyon fontos paraszti férfidíszét: a bajuszt.

»Honvédnek« azért nevezték a Baták egyik ágazatát, mert az 1848-as szabadságharcban egyik ősiük honvéd volt. Megjegyezhetjük — bár más névnél is előfordul — hogy ez a csúfnév csak 1—2 nemzedéket kísér, s például az ebből a családból származó Bata Feri volt városi pénztárnokot és testvéreit már senki sem nevezte »Honvéd«-nek.

A »Köcsög« és »Madzag« ragasztéknév a Sarnyaiaknál, a »Bakveréb« a Losoncoknál, a »Százszorszép« a Dukaiaknál, a »Hétszínszakállú« a Batáknál, természetesen csipkelődés, csúfolódás célzatával került az eredeti családnév mellé. Parasztságunk egyik nem ritka hibáját, a fősvénységet »Cigány«, »Krajcárharapó« és ehhez hasonló, néha már a drasztikusba is átmenő név-toldalékkal fejezik ki.

Van példa arra is, hogy az egyik család eddigi csúfnévét a környezet másikkal cseréli fel. Pl. a Nagyok »Sajátás« ágazatából az egyiket ma már »Borák«-nak mondják. Az is megtörténik, hogy egy-egy csúfnévet két család is visel. Így pl. »Csányi«-nak neveznek Faragókat is, meg Kovácsokat is. »Jászlos«-nak mondanak Batákat is, meg Póságokat is. »Rekedt« van a Sótiak és a Zsámbokiak között is.

Nem ritkán a család egyik tagjának valamelyik kiemelkedő tulajdonságáról nevezik el az egész családot, vagy csak azt az egy embert. Pl. »Futós«-nak, »Kocogi«-nak, »Lesi«-nek, »Szuszi«-nak, »Piszé«-nek stb.

Nem egyszer megtörténik, hogy a más vidékről Orom környékére jött ember hiába keresi a Mélykúti- vagy az Ágoston-családot, mert az előbbit csak »Csavartá«-nak, az utóbbit pedig »Kérges«-nek ismeri mindenki.

Mondanom sem kell, hogy a környéken élő kevés szerbet is magyar ragasztéknévvel emlegetik. Ha pl. a »Vörös Gyura« bácsiról beszélnek, csak néhányan tudják, hogy Bogoszávlyev Gyúróról van szó. »Pisze Miló« említésekor már sejtjük, hogy szerb ember a viselője, de még távolról sem, hogy az is »Bogoszávlyev«. »Nagyórrú Steván« és »Nagyhasú Steván« nevek tulajdonosainak igazi neve azonban már talán csak tőlük maguktól, vagy hivatalos helyen tudható meg. A többiektől teljesen sikertelen volna kérdezősködni.

Fordított eset is van. Az idegen csak sejtí, hogy »Drugi P'sta« és »Molím Péter« nem szerb, hanem magyar, de már sokat kell kérdezősködni, — ha ugyan olyan nagyon kíváncsi, — mire azt is megtudja, hogy az első Szabó István, a másik pedig Dobó Péter.

Ezzel kapcsolatban itt még csak annyit szeretnénk megemlíteni, hogy a »Gyurica«, »Csúvár«, »Kesza« és ehhez hasonló csúfnévek többször szláv eredetre utalnak. A »Lupuj«-ról viszont még ma is tudják, hogy viselői, az Ancsánok, valóban román származásúak. A »Kara« csúfnév meg éppen török eredetű, ha viselője nem is volt török, mert ez a szó török nyelven »feketét« jelent.

* *

Ha már a neveknél tartunk, nem minden eredmény nélkül vizsgálhatjuk az állatneveket sem. Már rég megállapított tény, hogy földműveseink, de még inkább pásztoraink, folyókról nevezik el ház-, illetve nyájőrző kutyaikat. Ezért Duna, Tisza, Sajó stb. nevű kutya igen sok található. Ezt abból a babonás hitből kiindulva tették, hogy ez eset-

ben a kutya nem fog megveszni. A másik csoport kutyanév szójáték eredménye. Ilyenek: »Mitugrász«, »Hoszták«, »Mitvisz«, »Nyomújj«, »Hangász«, stb. A »Farkas«, »Tigris« és ehhez sahonló elnevezések abból a kívánságból erednek, hogy a kutyák hamisságban azokhoz hasonlítsanak. Az első világháború borzalmait megúnt ember lelkületére vall a »Bajnét« és »Pisztoly« kutyanév. A »Finánc«, »Zsandár«, »Plébános« és ezekhez hasonló elnevezéseket pedig minden bizonnyal a falunak, vagy a nevet osztó egyeseknek nemetsző személy bosszantására vagy legalább is lebecsülésére adták. Figyelemre méltó a törökösen hangzó »Bundzsi« és a szlávos »Szoli« és »Peszkó« kutyanév s érdekes hogy az egyik magyar tanyán (néhai Zsoldos Antalén) már 1900 körül »Obrádnak« hívtak egy kutyát, amikor a környéken lévő 3—4 szerb tanyán egyetlen Obrád nevű ember sem volt.

Az állatnevekkel kapcsolatban még csupán arról szeretnénk szólni, hogy lovaik gyorsaságát akarván kifejezni, a termelők igen sokszor »Szárcsának«, »Madárnak«, »Fecskének«, vagy pedig »Szellőnek«, »Viharnak«, »Villámnak«, stb. nevezik őket.

* * *

Ha már a földműveseknél tartunk, érdekes megjegyeznünk, hogy a kocsai egyes részeit nem az általánosan ismert elnevezéssel illetik. Így használják pl. a »fűrhec« elnevezést a »felhérc« helyett: »csatlást« mondanak ott, ahol más vidék lakói »felhércpálcáról« beszélnek; »kisafának« nevezik a »késefát« és »juhafának« az »éhat«.

Arról viszont sokkal részletesebben kellene szólnunk, hogy a kocsiodalnak csak egy faluban is ezernyi fémdíszítése a néprajzi gyűjtők külön figyelmét érdemli, mert az gvári, illetve városi segítség nélkül, kovácsaink szélesen csapongó fantáziájára és igen fejlett kézügyességére vall. Semmiesetre sem túlzás, ha azt mondjuk, hogy vidékünk kovácsmesterei a kocsiodalok fémdíszítéseivel elérték, néha talán túl is szárnyalták a régi céhek vaskapu- és vasrácsdíszítéseit. Ennek bizonyítására elég volna csak egy falu, ez esetben Orom kocsijai közül 15—20-at kiválasztani és lerajzolni vagy lefényképezni múzeumaink néprajzi osztályai részére. Ezzel szinte úttörőmunkát végeznénk, mert a magyar eredetű kocsai fémdíszítésével tudtommal még a magyarországi néprajzkutatók sem foglalkoztak. Igaz azonban az is, hogy a ma már kihalóban lévő kocsifényezőik által tarka színpompába vont díszítéseket csak a színes rajz vagy színes fénykép tudná teljes egészében érzékeltetni.

* * *

A szokások tömkelegéből is csak egy párat ragadunk ki.

Először a gurásztá-evés-ről szólnunk. Az újborkas tehén legelső teje még élvezhetetlen. Még az ezt követő sem olyan, mint amit közönségesen fogyasztani szoktunk. A gazdasszony ilyenkor összeszedi nemcsak saját kisgyermekait, hanem a szomszédokét is, ha neki nincs vagy azok már felnőttek. Tűzre teszi ezt a tejet, de az még nem forr fel, hanem kevés melegítés után összemegy. Az íze nem savanyú, hanem édeskés. Ezt nagyobb edényben a gyereksereg elé teszi s míg azok jóízűen kanalazzák, ő a már előre odakészített vödörből vízzel önti le őket abban a hiedelemben, hogy a tehének ettől olyan sok lesz a teje, mint a víz. Ebben a szokásban egészen jól felismerhető az ősi terményszaporító varázslat maradványa. A más népek hasonló szokásaival való összehason-

lítás történelmi kapcsolatot tárhatna fel. (Közölték velünk, hogy Zenta környékén is megvan ez a szokás, csak másként nevezik. Ugyanígy hallottuk Szlavóniát járt magyarjainktól, hogy az ottani falvakban is dívik).

A következő farsangi szokást azért jegyeztük fel, mert egyik mozzanatában eltér az eddig ismertektől. Ugyanis a »maszkák« farsangi felvonulásán a tuskóhúzás rendszerint olyanoknak jut ki, akik »kimaradtak a farsangból«. Ez Ormon is sokáig így volt. Később azután senki sem vállalkozott erre a szerepre az öregedő legények közül. Ezért a vígkedélyű Kaňász Matyi minden esztendőben nyakába akasztotta a tuskó kötelét és végigkomédiázta az egész farsangi menetet még házasságkötése után is kb. 20—25 éven át, egészen haláláig. Azóta azonban Ormon egyáltalán nem tartanak farsangi felvonulást.

Végezetül azt a szokást említjük fel, hogy esténként sok tanyán a kútba engedik a vödröt, mert azt tartják, hogy ebben az esetben a tanyáról nem lopnak el semmit.

* * *

Ami a még fellelhető régi szerszámokat és a néprajz tárgyi, valamint szellemi hagyatékát illeti, megállapíthatjuk, hogy kézimalmot, faragószéket, stb. kis számban még egyik-másik tanyán felkutathatnánk, szokást, mesét, anekdótát, stb. még hallhatunk. Éppen ezért igen sürgős feladatunk lenne ezek rendszeres feljegyzését megszervezni, a tárgyakat pedig múzeumaink néprajzi osztálya számára beszerezni, nehogy az utánunk jövő nemzedék helyrehozhatatlan mulasztással vádoljon bennünket.

Hangya András: Rajz